

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет –
Департман за социологију, Ниш

DOI 10.5937/kultura186058P

УДК 316.722

321.7:342.7

оригиналан научни рад

МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ САВРЕМЕНИХ ДРУШТАВА

ИЗМЕЂУ ОСТВАРИВАЊА И ОСПОРАВАЊА ДЕМОКРАТИЈЕ

Сажетак: *Имајући у виду да је друштвени живот данас све мање национално и просторно ограничен, мултикултуралност је постала неспорна чињенична реалност и круцијална одредница већине савремених постиндустријских друштава. Рад има за циљ да осветли подељеност научних дискурса у вези са културним плурализмом и пожељним начинима организовања постојеће мултикултуралности у савременим друштвима, кроз анализу односа либерализма и мултикултурализма, културног релативизма и универзалности људких права и слобода. У складу са проценама да се, у свакодневним праксама остваривања и оспоравања демократије, културна права и слободе више вербално заговарају и нормативно утемељују, него практично реализују, у раду се, затим, чини критички осврт на мултикултурна искуства различитих земаља. Ово у жељи да се укаже на значајне варијације у оцењивању тога шта културна демократија јесте и колико су далеко спремне да иду поједине државе у њеном остваривању.*

Кључне речи: *мултикултуралност, савремена друштва, демократија, културна права и слободе, либерализам, културни релативизам.*

Демократија се гради, разграђује и поново ствара. Ако, дакле, демократија треба да буде циљ нашег друштвеног живота, пожељно је да се културна демократија – која је један од њених камена темељаца – уврсти међу основне преокупације модерних европских друштава.¹

Увод²

Велике историјске сеобе народа изазване империјалним и колонијалним освајањем територија и померањем државних граница, као и савремена социјална и просторна мобилност становништва, допринели су томе да је већина земаља данас хетерогена – мултиетничка, мултиконфесионална и мултикултурална. Глобализација и њоме посредован транснационални проток људи, роба, капитала, информација, иновација и стилова живота, нагласили су културну концептуализацију савремених друштава која на најбољи начин сведочи о измењеној перспективи људске егзистенције. Све учесталије добровољне и присилне миграције становништва на читавој планети доприносе томе да је друштвени живот данас све мање национално и просторно ограничен, а све више обележен разноврсним, специфичним, партикуларним и хибридниим социокултурним идентитетима и искуствима људи и заједница унутар појединачних културно плуралних друштава³. Мултикултуралност је тако постала чињенична реалност и круцијална одредница већине савремених постиндустријских друштава која, парадоскално, постају истовремено обогаћена и оптерећена културним разноликостима у свакодневним праксама остваривања и оспоравања демократије.

Имајући то у виду, дискурс о култури и демократији покрећу најмање два међусобно повезана сазнања. Прво се односи на чињеницу да, упркос релативној аутономности и посебних законитости развита, култура никада није

1 Mekli, Ž. M. (1981) *Kulturna demokratija*, *Kultura* br. 53, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 154-155.

2 Чланак је припремљен у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, под називом *Традиција, модернизација и национални идентитети у Србији на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Примера ради, у Европској унији број имиграната из ваневропских земаља од 1980. године повећао за 75%. Скоро сваки други становник Торонта није рођен у Канади (HDR, 2004: 2), док је у Њујорку, Лондону, Сиднеју и Сингапуру више од четвртине популације рођено у иностранству. Људи који живе у Сао Паулу, такође, потомци су Европљана, Африканаца и Азијата који су дошли, или су присилно доведени у град, у последњих 200 година (WCCR, 2012: 54). Детаљније видети у: Петковић, Божиловић, 2015.

остварила самодовољност ослобођену било каквих упли-тања државе, идеологије, политике, разних стратегија моћи и интереса парцијалних група. Друго сазнање наглашава драматичност савремених друштвених промена будући да се, упркос тежњама за глобализацијом, интеграцијама и универзализацијом на свим пољима друштвеног живота, све више подстиче национални партикуларизам, све снажније су изражена настојања ка егоизму националних и културних идентитета. Савремена друштва постала су места разноврсних индивидуалних и друштвених пракси, стварања и изражавања многоструких идентитета, манифестације културних разноликости и инструментализације социјалне, економске, политичке и културне моћи. Утолико се културна значења и позиције данас перципирају као нешто што је све више подложно преговарању и променама.⁴ Успех тих „преговарања”, која су најчешће у вези са културним правима и слободама појединаца и група у мултикултуралним друштвима, у великој мери су зависна од демократског потенцијала тих друштава и њихове спремности да креирају и имплементирају антидискриминативне вредности и праксе, обезбеђујући право на различитост и једнак третман свих чланова друштва.

Кључно место у осигуравању таквих културних права и слобода имају савремене државе, које се све више суочавају са поништавањем мита о сопственој националној хомогености и са потребом да свим својим грађанима осигурају право на слободно изражавање својих етничких, културних и других посебности. То најпре подразумева израду и примену нормативних инструмената за очување културног диверзитета и заштиту културног идентитета различитих појединаца и мањинских заједница. Такође, прихватање културних разноликости, извештан степен интеркултуралне осетљивости и културне интелигенције грађана, као способности успешне интеракције неопходне за живот у мултикултуралном окружењу⁵ који се при томе нужно претпоставља, незаобилазна су основа за опстанак и развој демократски утемељених мултикултуралних друштава. Чињеница је, међутим, да се нормативно заговарање оваквих права и њихово стварно остваривање у свакодневном животу људи и јавној сфери друштва у многим случајевима показује као неуједначено, проблематично и неоствариво.

4 Бошковић, А. (2010) *Кратак увод у антропологију*, Београд: Службени гласник, стр. 120.

5 Tomas, D. K. i Iksen, K. (2011) *Kulturna inteligencija: živet i raditi globalno*, Београд: Clio.

Овај рад има за циљ да осветли нека од значајних питања која залазе у домен културне теорије: да ли је културна теорија данас у опасности да поједностави плуралитет, диверзитет и хибридноћ, да ли су либерализам и културни релативизам увек и свуда најбоље решење у циљу постизања стабилности и демократских идеала савремених друштава; да ли универзалност и недељивост људских права „пате” од маргинализације или апсолутизације њиховог културног контекста. Такође, у раду ће бити учињен критички осврт на културне праксе и искуства различитих земаља у остваривању политике мултикултурализма и интеркултурализма, у жељи да се укаже на значајне варијације у оцењивању тога шта демократија у области културе јесте и колико су далеко спремне да иду поједине државе у њеном остваривању.

*Теоријске контроверзе у вези са
концептом мултикултуралности*

Теоријска мисао почела је значајније да се бави мултикултуралношћу и проблемом културних права и слобода тек након Другог светског рата, што коинцидира са повећањем културног диверзитета бројних држава. Ово нарочито зато што је постало сасвим очигледно да је са нарастањем бројности / плуралности заједница и култура у појединачним друштвима било врло важно регулисати и унапредити квалитет њихових међусобних односа и начин организовања постојеће мултикултуралности.⁶ Отворен проблемски приступ овој тематици обележен је мимоилажењима међу конкретним ставовима и оценама појединих теоретичара и политичара, као и различитим критикама и критеријумима похвале и осуде мултикултурализма.

Заговорници овог концепта инсистирају на чињеници да држављанство у модерним грађанским, демократским друштвима не сме бити повезано са националношћу, већ да оно мора представљати политичку заједницу без позивања на некакав заједнички културни идентитет. Бавећи се „политиком припадања”, двојица британских аутора, Стивен Кастлс (Stephen Castles) и Аластер Дејвидсон (Alastair Davidson), предлажу да „нови политички механизам који претвара људе у држављане треба да узме у обзир њихова једнака права као појединаца и њихове потребе, интересе и вредности као чланова социјалних и културних

6 Stojković, B. (2002) *Identitet i komunikacija*, Beograd: Fakultet političkih nauka u Beogradu, Čigoja štampa, str. 85-86.

колективитета”.⁷ Модерни концепт држављанства, који се обликује у контексту сложених процеса социјалне, културне и политичке динамике, треба да се заснива на политичком и формално-правном признавању свих грађана и постизању њиховог заједничког интереса. *Класичан либерални модел демократије* у коме се социокултурне, етничке, економске и друге групне разлике толеришу и једнако стимулишу пред законом али се третирају као део приватности појединца, био је изложен основаним критикама. Истичући неопходност посредовања и ублажавања разлике између јавне и приватне сфере, као решење овог проблема Вил Кимлика (Will Kymlicka) предлаже *мултикултурни либерални модел демократије*. Развијајући концепт мултикултурног грађанства и потребу за групним диференцирањем различитих права, Кимлика апострофира културни диверзитет и мањинска права у оквиру либералне теорије.⁸ У теорији су позната и два модела о којима расправља Андреа Семприни (Andrea Semprini), то су *максималистички мултикултуралан модел*, као и *модел корпоративног мултикултурализма*. Први од ова два ставља нагласак на пасивно признавање различитих врста колективних идентитета (расних, етничких, верских, сексуалних) без могућности постојања било какве заједничке сфере. Овакво стање просте коегзистенције бројних и различитих култура у неком друштву може се свести на једну врсту пасивне толеранције или чак стварања културних енклава у оквиру једне државне заједнице. Тиме се, пак, отварају неки нови проблеми за чију превенцију или превазилажење се предлаже интеркултуралистичко остваривање узајамности и равноправног прожимања култура које долазе у додир. Корпоративни мултикултурализам, који углавном подржавају мултинационалне компаније, тумачи културне различитости у контексту либералне економије, као тржишне вредности, односно културолошке облике компатибилне са тржишном економијом, којима се треба прилагодити зарад успешности пословања.⁹

По питању односа либерализма и мултикултурализма у социологији и политичкој филозофији постоје бројне контроверзе. Оне су видљиве у некој врсти концептуалне напетости између нормативног захтева за признавањем различитости, етнокултурне хетерогености, индивидуалности и колективности. Иако је за либералну друштвену етику специфично

7 Castles, S. and Davidson, A. (2000) *Citizenship and Migration – Globalization and the politics of belonging*, London: MacMillan Press Ltd., p. 24.

8 Kimlika, V. (2003) *Multikulturno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava*, Zagreb: Jesenski i Turk.

9 Semprini, A. (2004) *Multikulturalizam*, Beograd: Clío.

прихватање, некада и величање културних и политичких различитости, поједини теоретичари исказују резерве према политичкој теорији либерализма (попут Франсиса Свенсона [Frances Svensson], Џона Греја [John Gray], Ајрис Марион Јанг [Iris Marion Young] и др.). Сви они указују на извесна ограничења либерализма, доводећи у питање релевантност либералног политичког модела, који упорно инсистира на посматрању друштва у индивидуалистичкој оптици и перспективи. Мада је иницијално демократски оријентисан, либерализам је пропагирајући митове о општем прогресу и о кретању ка универзалној цивилизацији, по оцени његових критичара, заправо неспособан да се ухвати у коштац са феноменом групне лојалности и културне потврде. Чандран Кукатас (Chandran Kukathas) се не слаже са ставом да либерализам испољава индиферентност према захтевима мањина. Сам нагласак на индивидуалним правима и индивидуалној слободи наговештава не одбојност према интересима заједница, у смислу групне лојалности и културне потврде, већ предострожност због евентуалне тираније већине над мањинама.¹⁰ Указујући на недостатке либералног концепта, Јанг упозорава да управо начело једнаког поступања и универзализма може бити детерминанта потенцијалног поларизовања мултикултуралне заједнице и угрожавања њене стабилности. Незадовољство већинског становништва због привилегованости мањина често у пракси изазива потискивање разлика и невидљивост посебних групних идентитета. Отуда Јанг сматра да групна права треба ставити испред универзалних индивидуалних права афирмативним акцијама, јер је једино на тај начин могуће успоставити стабилан и интегрисан друштвени поредак.¹¹

Недоумица у вези са тим да ли, осим на индивидуалном нивоу, културна права треба експлицитно да препознају и права мањина, односно да ли треба посебно признати мањинска права у области културе, било је једно од значајних питања које је успело да подели мишљења не само теоретичара, већ и експерата и представника појединих држава током израде Универзалне декларације о људским правима, усвојене 1948. године.¹² Данас је бројним међународно признатим

10 Kukatas, Č. (2002) Postoje li kulturna prava?, *Nacija, kultura i građanstvo*, ur. Divjak, S., Beograd: Službeni list SRJ, str. 192–193.

11 Jang, I. M. (2005) *Pravednost i politika razlike*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

12 Представници Канаде, већине земаља Латинске Америке и Сједињених Америчких Држава били тада против признавања мањинских културних права, за разлику од представника земаља Источног блока и Индије који су се свесрдно залагали за такав предлог. Епилог ових дебата био је да културна права мањина ипак нису била препозната и призната у

документима Уједињених нација и Унеска предвиђена заштита права мањина у области културе путем гарантовања индивидуалних права њиховим припадницима. Ипак, не постоји заједнички третман, нити универзални демократски модел регулисања културних права мањинских заједница, јер су државе, у већој или мањој мери, слободне у избору и примени међународних норми и принципа у оквиру сопственог законодавства. Од пет категорија људских права (грађанска, економска, социјална, политичка и културна) процене су да су управо културна права добила најмање пажње, јер је њихово дефинисање временски и концептуално заостало за дефинисањем свих осталих права.¹³ Из тог разлога, поједини теоретичари¹⁴ сматрају да универзалност и недељивост људских права „пате” од маргинализације њиховог културног контекста.¹⁵

Нормативни оквир у оквиру мултикултуралних држава не елиминише могуће проблеме, међуетничке тензије и конфронтрације, посебно оне настале услед оспоравања демократије у егзистенцијалној реалности или спремности појединих мањина на сепаратистичке захтеве и државотворне аспирације.¹⁶ Формално признавање културних разноликости, доношење правних прописа јесте неопходан, али не и довољан услов за једнакост. Без активне политике једнакости, без интеркултуралности, конструктивне комуникације, креативне интеграције, сарадње и демократских односа међу заједницама, политика мултикултурализма остаје само нормативна категорија. У таквим условима, по-

коначном тексту Декларације, све до 1966. године и усвајања Међународног пакта о грађанским и политичким правима; HDR (2004) *Cultural liberty in today's diverse world*, New York: UNDP., p. 24.

13 Комисија за људска права УН је тек 2002. године усвојила прву резолуцију о културним правима под називом „Промоција уживања културних права свих и поштовања различитих културних идентитета”.

14 Stamatopoulou, E. (2002) *Cultural Politics or Cultural Rights? UN Human Rights Responses*, New York: Office of the High Commissioner on Human Rights; Arizpe, L. (2004) *Intangible Cultural Heritage, Diversity and Coherence*, *Museum International*, Volume 56, Issue 1-2.

15 Божиловић, Н. и Петковић, Ј. Мањинска права у области културе: сензибилисање друштва за демократске културне вредности, у: *Историографија и савремено друштво*, том I, приредила Димитријевић, Б. (2014б), Ниш: Филозофски факултет.

16 Квебечки националисти у Канади, шкотски и велшки националистички покрети и северноирски републиканци у Великој Британији, баскијски и каталонски покрети у Шпанији, спадају у ред најмоћнијих етнонационалистичких покрета. Без обзира на то да ли изражавају изразито сепаратистичке тежње или не, ови покрети јасно указују на неопходност проналажења начина да држава одговори на потребе појединих етничких група. Пре свих, на потребе за бољом интеграцијом, већом аутономијом и адекватнијом културном заштитом.

стоји могућност да мањинске културе формирају *идентитет за отпор*¹⁷ или чак *убилачке идентитете*¹⁸ доведене до опасних крајности, у тежњи да се супротставе фактичкој хегемонији, монизму и неслободи. Отуда се у научној јавности могу чути мишљења да културна различитост сама по себи нужно успорава или омета развој заједница, чиме се афирмишу критике на рачун мултикултурализма као својеврсне социјалне утопије. У одбрани таквих ставова наглашава се постојање стварних или претпостављених сукоба интереса и система вредности који дестабилишу и осликавају природу мултикултуралних друштава. Етноцентричним страхом од странаца, артикулише се став да имигранти доводе до еродирања националних вредности и угрожавања националног идентитета, те да културна разноликост дели, уситњава, напада традицију и често подрива осећај заједничког циља. Притом, политика мултикултурализма се доживљава као несумњиви циљ контролора данашњег западног света, који у окриље „културе” гурају што више различитих погледа на свет, различитих приступа животу и различитих моралних, етичких и естетских концепата. „На тај начин се до те мере релативизује култура да она потпуно губи сваки садржај, а под плаштом „разноликости” имамо свесни покушај атомизације друштва и његове парцијализације на интересне групе. Зависно од специфичних интереса тих група (...) бићемо сведоци идентификације често девијантних облика понашања са легитимним манифестацијама културолошких наследних карактеристика, које имају своје корене у вековима дугим колективним сећањима једног народа.”¹⁹ Речју: мултикултуралистичко прихватање и уважавање различитости тумачи се као начин ликвидације и угрожавања традиционалне културе и вредности једног народа.²⁰

Чињеница је, међутим, да традиционалне културне вредности у многим друштвима често укључују елементе који нису прилагођени демократији и савременом тумачењу људских права, односно нису сви обичаји или културне праксе усклађени са концептом хуманог развоја (злоупотреба дечијег рада, смртна казна, трговина људима, ношење

17 Castells, M. (2002) *Moć identiteta*, Zagreb: Golden marketing.

18 Maluf, A. (2003) *Ubilački identiteti*, Beograd: Paideia.

19 Trifković, S. Multikultura kao anti-kultura, SNN (Serbian News Network), 8. jul 2003., <http://www.antic.org/> приступљено: 10. 8. 2018.

20 Божиловић, Н. и Петковић, Ј. Култура и националне разноликости: вредносне оријентације студената Универзитета у Нишу, у: *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, приредиле Захаријевски, Д. С., Ђорић, Д. и Стојић, Г. (2014а) Ниш: Филозофски факултет у Нишу.

бурки муслиманских жена, ритуално обрезавање дечака, принудни бракови, рана удаја девојчица и сл.). Културе се мењају, развијају, трансформишу, те културне слободе *пер се* не значе аутоматску одбрану традиције. Наиме, постоје мишљења која пледирају на то да културна права и слободе могу да провоцирају аргументе у корист културног релативизма, односно аргументе који могу искористити културу за одбрану кршења универзалних људских права. „Проблем са релативизмом састоји се у томе што он сувише лако може да одведе у сепаратизам. Уколико свака група поседује сопствену истину, и уколико је истина сваке групе подједнако исправна, а не постоје шира мерила која би се позабавила разликама, појавиће се тешкоће у стварању смисла заједништва.”²¹

С тим у вези, треба подсетити да је културни релативизам настао управо као реакција на различите експресије етноцентризма, расизма, колонијализма и империјализма, које је, углавном, западна цивилизација често и драматично постављала на репертоар светске историјске сцене. У намери да афирмишу признавање културног диверзитета, да успоставе једнак третман разноликих културних профила људских друштава, аргумент антрополога културно релативистичке провенијенције с краја 19. и почетка 20. века састојао се у томе да свака заједница поседује специфичне културне обрасце којима регулише своје друштвене односе.²² Следи да је неопходно уважавати контекстуално тумачење култура и њихово разматрање у властитим обичајним, моралним, правним, политичким и другим оквирима, без потребе за њиховим вредносним хијерархизовањем. Међутим, савремени критичари релативистичке парадигме у социологији културе и културној антропологији упозоравају на опасност која прети од некритички схваћеног културног релативизма, негирања културних универзалија, универзалних људских вредности и принципа. Бавећи се геополитичком стварношћу из културолошке позиције, Доминик Мојси (Dominique Moïsi) указује да је „апсолутни културни релативизам, поимање да свако може да ради оно што му је воља без икаквих ограничења, подједнако опасан као и нетолеранција јер води ка некој врсти циничне неутралности и губитку било ког система вредности.”²³

21 Wong, F. (1992) *Traganje za zajedništvom*, *Pregled*, Ambasada SAD, br. 258, str. 44.

22 Benedekt, R. (1976) *Obrasci kulture*, Beograd: Prosveta.

23 Mojsi, D. (2012) *Geopolitika emocija. Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*, Beograd: Clio, str. 105-106.

Сличног је мишљења и Тери Иглтон (Terry Eagleton), који сматра да је културна теорија данас у опасности да поједностави хибридноћ и плуралитет. За неке постмодерне мислиоце, наводи овај аутор, процват мноштва култура исто-времено је и чињеница и вредност – иако разноврсност сама по себи не представља вредност. Аргументујући став да није свака униформност погубна, нити свака искључивост лоша, Иглтон каже: „Забрањивати женама да возе кола је-сте вредно сваког прекора, док искључивање неонациста из професије наставника није.”²⁴ Културне разлике је потребно подвргнути некој врсти вредносне процене како би се осигурала солидарност и базичан консензус у погледу универзалних људских права и вредности, и на томе заснован осећај припадања истом друштву, држави или људском роду у глобалу. Зато Иглтон сматра да би постмодерни поборници плуралитета требало на сам тај појам да гледају више плуралистички, да напусте формалистичку догму да плуралитет треба увек и свуда да буде уздизан, без обзира на то каква је његова права садржина. Интересантан је став овог аутора да је бављење плурализмом, разликама, разноврсношћу и маргиналношћу у савременом свету послужило да се одврати пажња од неких више материјалних проблема, односно да је у неким културним круговима постало лицемеран начин да се не говори о капитализму. Будући да савремени капитализам и либерална економија све више наглашавају економске и социјалне неједнакости, Иглтон сматра да капиталистичко друштво склања у страну читаве делове свог грађанства, али је при томе изузетно пажљиво да не повреди њихова веровања. „Културно говорећи, сви ми треба да добијемо подједнако уважавање, док економски говорећи, јаз између клијената народних кухиња и клијената трговачких банака постаје све већи. Култ инклузивности помаже да се замаскирају те материјалне разлике. Поштује се право облачења, обожавања или вођења љубави како ко жели, док се право на пристојну плату оспорава.”²⁵ Из овакве теоријске позиције могао би се извести закључак о томе да људска права данас „пате“ и од перфидне апсолутизације њиховог културног контекста.

*Различита искуства у остваривању политике
мултикултурализма у свету*

Када је у питању прихватање и остваривање политике мултикултурализма, савременост је обележена различитим искуствима. Ако мултикултурализам треба да буде схваћен

24 Iglton, T. (2017) *Kultura*, Beograd: Clio, str. 34.

25 Исто, стр. 34-35.

као нормативни и политички одговор на различите форме културног диверзитета, јасно је да савремене државе испољавају значајне варијације у оцењивању тога шта мултикултурализам јесте и колико су далеко спремне да иду у његовом остваривању. Након истраживања три главне „насељеничке“ државе – САД, Канаде и Аустралије, и анализе прихватања концепта мултикултурализма у Западној Европи, постколонијалној Британији, Немачкој, Француској и Јапану, Питер Кивисто²⁶ закључује да се мултикултуралност више вербално прихвата него практично реализује. Овакав закључак произлази из чињенице да, чак и тамо где постоје формулисани експлицитни политички програми којима се држава обавезује да спонзорише и активно промовише мултикултурализам као концепт званичне политике, постоји значајно размимоилажење између нормативног и реалног. Зато је сувише наивно веровати да су друштва уређена у складу са либералним и демократским начелима у потпуности ослобођена нетрпељивости, манифестних или латентних сукоба између различитих културних група. У многима од њих постојећа ксенофобија и зазирање од различитости још увек отежавају оживотворење мултикултурализма.

Термин *мултикултурализам* јавио се најпре у реалполитици, када га је 1971. године први пут употребио у свом парламентарном говору тадашњи канадски премијер Пјер Трудо (Pierre Trudeau), да би годину дана након тога у овој земљи био постављен први министар за мултикултурализам. У случају Канаде мултикултурализам се јавља у условима политичке кризе, најпре као одговор на све снажнији квебечки националистички покрет, који је од 1960-их испољавао отворене сепаратистичке тежње. Наиме, различита моћ и положај у остваривању економских и политичких интереса, праћена историјским ривалством између Британаца и Француза од 17. века па надаље, довели су до доминације англофонске већине над франкофонском мањином сконцентрисаном у области Квебека. Иако је влада 1969. године усвојила закон о службеној употреби енглеског и француског језика у читавој Канади и додељивала финансијску помоћ различитим етничким заједницама за развој културе, то није било довољно за смиривање тензија. Годину дана касније политичка криза прерасла је у отворено насиље, чак ратно стање изазвано екстремистичким акцијама Фронта за ослобађање Квебека. У таквим драматичним околностима, Канада је била прва земља која је званично усвојила политику мултикултурализма у двојезичном оквиру, у циљу смањивања јачине

26 Kivisto, P. (2002) *Multiculturalism in a Global Society*, London: Blackwell Publishing, G. B.

конфликата двеју доминантних етничких и културних група, остваривања културних слобода, постизања интеграције и једнаког третмана свих досељеничких група и староседаца (Индијанаца). С друге стране, из чисто практичних разлога, јер је развој националне економије имао потребу за новом радном снагом, канадска влада је формулисала много либералнију имиграциону политику. Тиме је држава подстакла масовна досељавања, допуштајући и подржавајући да различите етничке групе, са свим својим особеностима, учествују у изграђивању етничког мозаика канадског идентитета. Међутим, неки од тада највећих заговорника мултикултурализма у Канади, који су имали важну политичку улогу у његовом развоју,²⁷ касније су, очигледно разочарано, нагласили бројна ограничења и промашаје ове политике у њиховој земљи. Оцењено је, између осталог, да се тадашње англоканадско доминантно друштво показало индиферентним према мултикултурализму, док га је већина пасивно одобравала све док проблеми нису почели да задиру у њихове животе.²⁸ Иако Канађани данас генерално оцењују своју земљу као толерантну према различитостима и благонаклону према бројним етничким групама, ипак има мноштво доказа да се многе расне мањине суочавају са дискриминацијом у различитим формама. У прилог томе Кивисто наводи да многи нови имигранти наилазе на организоване претње разних екстремиста, на мање форме расног насиља, на свакодневне манифестације расних предрасуда. Све ово негативно утиче на запошљавање, материјални статус, квалитет становања и друге аспекте социјалне и културне интеграције нових имиграната у оквиру канадског друштва.

Након Канаде, Аустралија је земља која је званичном националном политиком афирмисала мултикултурализам, представљајући га 1973. године службеним саопштењем под насловом Мултикултурално друштво за будућност (*A Multy-Cultural Society for the Future*). Када је 1996. године једногласно усвојен Документ о расној толеранцији, званично је било напуштено експлицитно расистичко становиште „беле Аустралије”, које је обележило дугу историју политичког угњетавања, економске деградације и културног негирања Аборицина и небелог становништва од стране англофонске већине.²⁹ Иако већину становника

27 Lupul, M. (2005) *The Politics Of Multiculturalism: A Ukrainian-Canadian Memoir*; Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies.

28 Heršak, E. i Čičak-Chand, R. (1991) *Kanada: Multikulturalizam, Migracijske teme*, br. 7, vol. 1, Zagreb, str. 25.

29 Pilger, J. (2002) *Novi vladari svijeta*, Zagreb: Epifanija.

Аустралије чине претежно потомцима европских досељеника из 18. и 19. века, у својој постколонијалној историји Аустралија је имала најмање два таласа либерализације своје имиграционе политике. У првом таласу, након Другог светског рата, подстицано је досељавање „белих” Европљана (Британаца, Ираца, Италијана, Скандинаваца и других), да би последњих деценија 20. века био промењен фокус усељеничке политике службене Аустралије. Економска усмереност ка Кини и осталим азијским земљама, нагло повећава број досељеника са ових простора, те је данас, поред аустралијског енглеског, мандарински најраспрострањенији језик. Ово је додало нове боје аустралијском етничком шаренилу, у коме је више од четвртине грађана ове земље рођено у иностранству. Подржавајући повећање и заштиту етничке и културне разноликости и залажући се да различите групе буду обједињене у оквиру аустралијског друштва путем грађанског изједначавања, формулисано је мултикултурално разумевање националног идентитета. На основу својих истраживања Кивисто (2002) сматра да и овде има места критици остваривања мултикултурализма. Најпре, у оквиру имиграционе политике приоритет се даје образованим, стручним кадровима, док се потребе за другим потенцијалним имигрантима углавном игноришу. Успостављена је класна дистинкција унутар белих досељеника (образованих, имућних и оних који то нису) и створена је нова расна дистинкција и позиционирање другости између Европљана и не-Европљана (где је положај избеглица из ратом захваћених простора најнеповољнији). Осим тога, стиче се утисак да је владина политика више проимигрантска него што је то аустралијско јавно мњење спремно да подржи, јер један део јавности озбиљно демантује политику која у себи садржи основне идеје мултикултурализма. Ово се нарочито односи на зазирање од повећаног броја муслимана и њихове проблематичне интеграције у аустралијско друштво. Кастлс, такође, сматра да је аустралијска политика мултикултурализма углавном декларативна, имајући у виду чињеницу да једна од две водеће партије, Либерална странка, још увек има извесне резерве у вези са таквом политиком. Теоретичарка Снеја Гунев (Sneja Gunew) овај „службени“ државни мултикултурални (не и мултикултуралистички) комплекс означава као *triple C – Celebration of costumes, costums and cooking*, односно прославе обичаја, ношњи и кухиње.³⁰ Следи да се културне разноликости више подржавају на нивоу свакодневног ритуалног слављења традиција, неголи у погледу

30 Škvorc, B. (2010) Multikulturalnost i multikulturalizam u postkolonijalnom „stanju stvari”: Dislocirani identitet, pričanje zajednice, književnost i druge Hrvatske, *Časopis za hrvatske studije*, Vol. 6, str. 79.

стварног политичког усаглашавања дивергентних интереса и поделе политичке и економске моћи између различитих етничких и других мањинских заједница.

Сједињене Америчке Државе представљају микрокосмос данашњег човечанства. Иако је Америка била уточиште за велики број различитих народа, она није увек била уточиште различитих култура јер се њихово очување није подстицало. У случају Сједињених Држава, метафора *melting pot* (лонац за претапање) означавала је дугогодишњу политику асимилације етничких мањина у складу са англоамеричким моделом. То је била најзначајнија карактеристика етничких односа ове земље. У новијој историји оваква настојања су одбачена и замењена метафором *salad bowl* (чинија за салату) у којој сваки састојак задржава свој посебан укус а ипак доприноси заједничком. Тиме се алудира на помешаност етничких и културних идентитета у оквиру „новог” америчког друштва. Светионик наде представља не само/више добродошлицу „пониженима и угроженима” из целог света, како пише у песми на постољу статуе Кипа слободе, већ и добродошлицу динамичној, богатој култури коју сви народи са собом доносе. Без обзира на позитивне тежње ка редефинисању тога шта заправо значи бити Американац, још увек се трага за адекватним начинима државног утемељења и подржавања програма мултикултурализма. Бројни аналитичари у Америци оцењују да је по први пут именоване црнца, бившег генерала Колина Пауела (Colin Powell), за државног секретара и поверавање значајних државних функција женама у влади Џорџа Буша млађег (George Walker Bush), а посебно избор кандидата Демократске странке, афроамериканца Барака Обаме (Barack Obama), за председника на изборима 2008. године, био одличан начин званичног промовисања различитих друштвених идентитета и супротстављања свакодневним облицима оспоравања „права на различитост”. Међутим, још увек се може приметити истицање и наглашавање индивидуалних права, насупрот права етничких, верских, расних или било којих других група. С друге стране, последњих деценија 20. века у Америци је била све заступљенија етничка мобилизација у вези са спољнополитичким питањима, нарочито међу оним етничким групама које одржавају чврсте везе са земљама из којих потичу (један од примера је успех покрета против апартхејда на промену америчке политике према Јужној Африци).³¹ Хтеле то или

31 Више информација о овом проблему може се наћи у извештају Стенлијевој фондације (*Stanley Foundation*) из 1990. године *Growing Impact of Ethnic and Geographic Diversity on U.S. Foreign Policy*.

не, многе етничке групе су и данас увучене у политичку расправу, која подразумева јасно одређење у вези са спољнополитичким питањима Америке, што додатно води дестабиловању односа међу бројним етничким групама. Поред и даље присутне дискриминације црнаца и њихове гетоизације, нарочито након терористичких напада у Њујорку, 11. септембра 2001. године, примећује се већа ксенофобичност у случају исламских група у Америци. За ове групе често се везују различити облици религијског и политичког фундаментализма, а због страха од поновних напада перципира се као могући непријатељ свако ко је муслиманске вероисповести. Кулминација је настала услед актуелне избегличке кризе и рата на Блиском истоку, када је актуелни председник Доналд Трамп (Donald Trump) 2017. године посебном уредбом забранио улазак у САД избеглицима и држављанима шест исламских земаља, чак и онима који имају легалну дозволу за боравак у овој земљи. Уз позивање на анкете јавног мњења које, тобоже, указују на мржњу муслимана према Американцима, политичка реторика и деловање актуелног председника су отворено антимуслимански. То је јасно видљиво и у скорашњој одлуци председника Трампа да као престоницу Израела призна Јерусалим, који је за муслимане, између осталог, врло осетљива емоционална локација, што је наишло на осуду и критике муслиманских заједница у Америци и широм света. Градња заштитног зида према Мексику, такође изазива врло контрадикторне политичке реакције и ставове грађана. Генерално, актуелна америчка администрација, на челу са председником Трампом, често се у јавности оптужује да се под изговором борбе против тероризма и криминала прекомерно обрушава на мањине, чиме се додатно повећава етничка дистанца и отежава реално утемељење мултикултурализма у овој земљи. Некадашњи *melting pot* изгледа да све више постаје мултикултурални *boiling pot* (лонац који кључа).

Оно што три поменуте државе (Канаду, Аустралију и Америку) повезује јесте чињеница да су то бивше британске колоније, да су „државе имиграната” и да деле енглески језик као заједничку везу. Кивисто указује да постколонијална Британија, иако је суочена са бројним потешкоћама и замкама мултикултурализма, настоји да у себи превлада некада врло јасно изражену тежњу за доминацијом англосаксонског етничког и културног модела. Та тежња је кроз историју допринела појави шкотског (политичког) и велшког (културног) национализма, као и побуну ирског народа против енглеске доминације. Велика Британија је данас друштво које се бори са комплексним питањима политике идентитета и различитости. Ова држава

обједињује три мање или више аутохтоне културе (енглеску, шкотску и велшку) са културама великог броја европског и неевропског становништва. Примера ради, деца у државним школама у Лондону говоре више од 300 различитих језика, што јасно указује на бројност и разноврсност етничких и културних група које живе у једном космополитском и глобалном граду. Велики степен расних, етничких и религијских разлика међу овим културама долази до изражаја нарочито у организовању политичког, правног и образовног система Велике Британије. Један од проблема је како превладати својеврсни вредносни релативизам, будући да је тешко ускладити обичајне и моралне норме различитих култура у оквиру британског законодавства. Такође, постижање веће полицентричности у управљању је нешто на чему инсистирају различите етнокултурне заједнице, од којих неке отворено наглашавају сецесионистичке аспирације.³² Званична подршка мултикултурализму у Британији је пред бројним економским, политичким и безбедоносним изазовима савремености почела да јењава, како од стране социјалних теоретичара и аналитичара, тако и од стране истакнутих политичара. Остало је упамћено када је 2011. године на међународној конференцији о безбедности тадашњи британски премијер, Дејвид Камерон (David Cameron), јавно обелоданио да се мултикултурализам у Британији показао неуспешним и да би га требало заменити јасним осећајем националног идентитета који је отворен за све. Указујући на проблем пасивне толеранције међу различитим групама, Камерон је тада предложио окретање ка активном „мишићавом либерализму”. Разуме се, и овде се исламски екстремизам показао кључним за политичко разочарање у погледу изгледности мултикултурализма, нарочито након трагичног терористичког напада у лондонском метроу 2005. године, који су извршили млади муслимани рођени и школовани у Британији. Велики број Енглеза тада био је у шоку због чињеница да је непријатељ међу њима и да последице неуспеле социјалне и културне интеграције мањинских заједница могу бити стравичне. Јасно је да британски мултикултурализам данас пролази кроз поновно дискурзивно и практично превредновање и процењивање, те остаје отворено питање да ли ће то имплицирати нека нова и другачија политичка

32 Ashcroft, R. T. and Bevir, M. (2018) *Multiculturalism in contemporary Britain: policy, law and theory*, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Volume 21; Grillo, R. D. (1998) *Pluralism and the Politics of Difference (State, Culture and Ethnicity in Comparative Perspective)*, Oxford: Clarendon Press; Kivisto, P. (2002) *Multiculturalism in a Global Society*, London: Blackwell Publishing, G. B.

решења за регулисање мултикултуралности Велике Британије, посебно након њеног изласка из Европске уније.

Осврнемо ли се начас на искуство Шпаније, видећемо да је ова земља обнову демократије након Франкове (Francisco Franco) диктатуре засновала на децентрализацији и покушају да етничку и културну различитост уреди такозваним асиметричним федерализмом. Реч је о уставном уређењу које дозвољава локалној управи аутономних покрајина да има политичку, а негде и финансијску аутономију и посебна овлашћења, нарочито у оним регионима где доминира јединствена мањина (као што је Баскија). Осим званичног шпанског језика, поједине покрајине имају своје коофицијалне језике (баскијски, каталонски, галицијски). Дакле, у настојању да се разлике у земљи стабилизују, вишеструки идентитети се институционализују. Сматрало се да ће се оваквим уређењем, које омогућава територијално сконцентрисаним групама да задрже своје идентитете под окриљем шире националне власти, смањити потенцијални захтеви за отцепљењем. Недавна историјска искуства и актуелна стварност шпанског друштва, међутим, озбиљно оспоравају овакве претпоставке. Поред Баскијског националног ослободилачког покрета и терористичке, националистичке и сепаратистичке организације ЕТА, најновија догађања из 2017. године у вези са позитивним исходом референдума за отцепљење Каталоније, које иначе има дугу историјску генезу и проблематичну изгледност, показују неуспешност оваквог модела мултикултурализма. Осим тога, Шпанија је последних година земља са највећим бројем примљених миграната у Европској унији, те огорченост већинског становништва због изразите привилегованости мањина условљава додатно поларизовање заједнице и угрожавање њене стабилности.

Избегличка криза данас појачава уобичајене тешкоће у остваривању либералнијих грађанских права, толерисању етничке и културне разноликости и стварању много ширег, обухватнијег смисла савременог националног идентитета бројних европских држава. Масовна, често илегална досељавања људи услед незапослености, сиромаштва и рата из Азије, Африке и Југоисточне Европе у Европску унију, додатно су последњих година увећала мултикултуралност европских земаља, дестабилизовала њихове политичке и економске системе и поделила јавност у погледу пријема и збрињавања имиграната. Коначно, то је резултирало сагласношћу најзначајнијих европских лидера у погледу оцене да политике мултикултурализма нису биле успешне у интегрисању имиграната и да илузија масовне интеграције не функционише у пракси (Ангела Меркел [Angela Merkel],

Дејвид Камерон, Никола Саркози [Nicolas Sarkozy], Емануел Макрон [Emmanuel Macron], Виктор Орбан [Viktor Orbán]), те да је мултикултурализам промашен концепт. Како ће то утицати на политике појединачних земаља, на даљи развој, стабилност и безбедност Европске уније и европских земаља које још увек нису њене чланице, остаје да се види.

Закључак

У савременом свету обележеном процесом глобализације, културно хомогене нације све више постају имагинарни наративи, а појединачне државе имагинарне домовине све већем броју људи, који у тим државама проналазе своје стално или привремено уточиште. Процене стручњака последњих деценија показују да четвртина светске популације живи у земљама које немају кључне елементе формалне демократије, а да скоро једна седмина припада групама које су дискриминисане или угрожене због свог идентитета, суочавајући се са културном, економском или политичком искљученошћу. Ово су проблеми које је немогуће игнорисати, зато трагање за начинима успешне интеграције етничких, културних и других разноликости у контексту мултикултуралности савремених друштава постаје значаније него икада пре.

Важан циљ мултикултурних политика јесте остваривање демократије и оспоравање културне искључивости и неједнакости, које су често историјски укоренење и друштвено утврђене, зарад постизања равномерног развоја разноликих културних заједница и социјалне кохезије на нивоу државе. Једнакост статуса на којима се нормативно темеље данашње демократије не може се достићи без додатне сензибилности према културним разликама, што подразумева не само правно препознавање, већ и фактичко признавање културног диверзитета. Међутим, искуства различитих земаља у имплементацији мултикултуралних политика показују да је немогуће рачунати са уједначеним праксама, готовим правилима и једноставним решењима. Многе земље у свету учиниле су значајне кораке у стварању отворенијих, толерантнијих и флексибилнијих друштава. Упркос томе, бројни теоретичари су својим истраживањима савремених мултикултуралних друштава указали на чињеницу да има пуно нејасних схватања и пуно тешкоћа у остваривању политике мултикултурализма. Културни диверзитет је у пракси често балансирао између остваривања и оспоравања демократије, показујући се као поље сукоба идентитета и нестабилности мултикултуралних заједница. Отуда некадашња оптимистична реторика теоретичара и политичара у

корист мултикултурализма губи своју уверљивост у савременим примерима неуспешности такве политике. Штавише, осећање разочарања у демократије Запада које данас постоји је све присутније. Када демократски режими нормативно проповедају вредности којих се не држе или не успевају да их одрже у свакодневном животу, онда долази до слабења демократских идеала. Мојси то доводи у везу са културом страха, која се на сличан начин манифестује и у Европи и у САД, а испољава се као страх од других, од странаца који долазе да освајају *нашу* земљу, угрожавају *наш* идентитет и отимају *наша* радна места, као страх од тероризма и нуклеарног наоружања, страх од економске несигурности, генерално као страх од неизвесне и претеће будућности.³³ Иако је разлика између теоријског демократског идеала и стварности демократске праксе савремених мултикултуралних друштава велика, сувише би песимистично било веровати да је она и непремостива.

Услед бројних разлика у историјској позадини, културном наслеђу, економском развоју, политичкој култури, може се рећи да је свака држава, у мањој или већој мери, посебна „лабораторија за мултикултурализам”. Успех оваквог политичког концепта је примарно зависан од универзалних вредности и права (лична слобода, достојанство човека, забрана физичког мучења, очување здравља и сл.) око којих је неопходно постићи општу сагласност без обзира на културне и друге разноликости, али је и контекстуално опредељен, имајући у виду специфичност историјских и социјалних односа и интереса различитих етничких и културних група на одређеном простору. Успех зависи од политичких жеља и образовања мултикултурне свести грађана да се постигне ниво демократског функционисања различитости и многоструких идентитета заједнице ради постизања хуманог и одрживог развоја. Чињеница је, међутим, да су начини практичног осмишљавања и обесмишљавања људскости многобројни и да се њима често конкретизује, али и проблематизује културни плурализам појединачних друштава. Зато се у академским круговима оправдано критикује апсолутни културни релативизам и са њим повезано истицање посебности и различитости као вредности по себи, које су често иницирале поједностављивање плуралности и диверзитета и распадање оригиналне мултикултуралне парадигме, чак и у демократски уређеним друштвима. То нас наводи на закључак да универзалност и недељивост људских права

33 Mojsi, D. (2012) *Geopolitika emocija. Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*, Beograd: Clio, str. 115.

„пате” истовремено од маргинализације и апсолутизације њиховог културног контекста.

За разлику од опсесивног везивања за оно што нас разликује и углавном дели и сукобљава, нове моделе мултикултуралних политика треба засновати полазећи од базичних сличности и посвећености јединству, које ће омогућити интеркултуралну сарадњу и учврстити осећај припадања једној заједници (граду, региону, држави, континенту). С тим у вези, Цветан Тодоров (Tzvetan Todorov) интересантно запажа: „Један добро одмерени хуманизам могао би нас заштитити од јучерашњих и данашњих заблуда. Престанимо са олаким асоцијацијама: захтевати правну једнакост свих људских бића нипошто не значи одустати од хијерархије вредности; то што су нам драге самосталност и слобода појединаца не обавезује нас да одбацимо сваку солидарност; признавање једног јавног морала не повлачи за собом неизбежни повратак у време верске нетрпељивости и Инквизиције; као што ни тражење контакта са природом не значи повратак у пећинско доба.”³⁴ Будући да је тешко предвидети динамику социјалних промена данашњих држава, оно што се извесно може закључити јесте да досадашње мултикултуралне политике, како год се оне називале у будућности, морају да превладају своја суштинска ограничења, морају постати обавезан део природе постмодерног светског друштва кроз интеркултуралистичку стварност. Ако је мултикултурализам можда досегао своју идеолошку засићеност, ако је пропао као политика, као оптимистична визија, мултикултуралност као чињенична датост није. Осим тога, мисао Ж. М. Меклина са којом је започет овај текст, да се демократија гради, разграђује и поново ствара, чини изванредан отклон од апокалиптичних слутњи и од културе безнађа уопште.

ЛИТЕРАТУРА:

Arizpe, L. (2004) Intangible Cultural Heritage, Diversity and Coherence, *Museum International*, Volume 56, Issue 1-2, pp. 130–136.

Ashcroft, R. T. and Bevir, M. (2018) Multiculturalism in contemporary Britain: policy, law and theory, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Volume 21:1, pp. 1-21.

Benedekt, R. (1976) *Obrasci kulture*, Beograd: Prosveta.

Божиловић, Н. и Петковић, Ј. Култура и националне разноликости: вредносне оријентације студената Универзитета у Нишу, у: *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, приредиле Захаријевски, Д. С., Ђорић, Д. и Стојић, Г. (2014а) Ниш: Филозофски факултет у Нишу, стр. 55-83.

34 Todorov, C. (1994) *Mi i drugi*, Beograd: Biblioteka XX vek, str. 380.

Божиловић, Н. и Петковић, Ј. Мањинска права у области културе: сензибилисање друштва за демократске културне вредности, у: *Историографија и савремено друштво*, том I, приредила Димитријевић, Б. (2014б), Ниш: Филозофски факултет, стр. 298–313.

Бошковић, А. (2010) *Кратак увод у антропологију*, Београд: Службени гласник.

Castells, M. (2002) *Moć identiteta*, Zagreb: Golden marketing.

Castles, S. and Davidson, A. (2000) *Citizenship and Migration – Globalization and the politics of belonging*, London: MacMillan Press Ltd.

Grillo, R. D. (1998) *Pluralism and the Politics of Difference (State, Culture and Ethnicity in Comparative Perspective)*, Oxford: Clarendon Press.

HDR (2004) *Cultural liberty in today`s diverse world*, New York: UNDP.

Heršak, E. i Čičak-Chand, R. (1991) Kanada: Multikulturalizam, *Migracijske teme*, br. 7, vol. 1, Zagreb, str. 13-28.

Iglton, T. (2017) *Kultura*, Beograd: Clio.

Jang, I. M. (2005) *Pravednost i politika razlike*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Kimlika, V. (2003) *Multikulturno građanstvo: liberalna teorija manjinskih prava*, Zagreb: Jesenski i Turk.

Kivisto, P. (2002) *Multiculturalism in a Global Society*, London: Blackwell Publishing, G.B.

Kukatas, Č. (2002) Postoje li kulturna prava?, *Nacija, kultura i građanstvo*, (ur. Divjak, S.), Beograd: Službeni list SRJ, str. 191–220.

Lupul, M. (2005) *The Politics Of Multiculturalism: A Ukrainian-Canadian Memoir*, Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies.

Maluf, A. (2003) *Ubilački identiteti*, Beograd: Paideia.

Mekli, Ž. M. (1981) Kulturna demokratija, *Kultura* br. 53, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 142-155.

Mojsi, D. (2012) *Geopolitika emocija. Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*, Beograd: Clio.

Петковић, Ј. и Божиловић, Ј. Антропологија града: ка мулти-културном грађанству, у: *Друштво и простор. Епистемологија простора, друштвени простор и културноисторијска значења*, приредили Миленковић, П., Стојшин, С. и Пајванчић-Цизељ, А. (2015), Београд: Српско социолошко друштво, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Београд: Институт за упоредно право, стр. 206–219.

Pilger, J. (2002) *Novi vladari svijeta*, Zagreb: Epifanija.

Semprini, A. (2004) *Multikulturalizam*, Beograd: Clio.

The Growing Impact of Ethnic and Geographic Diversity on US Foreign Policy: Report of the Thirty-First Strategy for Peace, US Foreign Policy Conference, Muscatine, 1990, IA: Stanley Foundation (IX 1417. S76 1990).

Stamatopoulou, E. (2002) *Cultural Politics or Cultural Rights? UN Human Rights Responses*, New York: Office of the High Commissioner on Human Rights.

Stojković, B. (2002) *Identitet i komunikacija*, Beograd: Fakultet političkih nauka u Beogradu, Čigoja štampa.

Škvorc, B. (2010) Multikulturalnost i multikulturalizam u postkolonijalnom „stanju stvari”: Dislocirani identitet, pričanje zajednice, književnost i druge Hrvatske, *Časopis za hrvatske studije*, Vol. 6, str. 69-112.

Todorov, C. (1994) *Mi i drugi*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Tomas, D. K. i Iksen, K. (2011) *Kulturna inteligencija: živeti i raditi globalno*, Beograd: Clio.

Trifković, S. Multikultura kao anti-kultura, SNN (Serbian News Network), 8. jul 2003., <http://www.antic.org/> (приступљено: 10. 8. 2018)

WCCR (2012) *The World Cities Culture Forum*, London: BOP Consulting.

Wong, F. (1992) Traganje za zajedništvom, *Pregled*, Ambasada SAD, br. 258.

Jelena Petković
University of Niš, Faculty of Philosophy, Niš

MULTICULTURALITY OF CONTEMPORARY SOCIETIES

BETWEEN ACHIEVING AND
DISPUTING OF DEMOCRACY

Abstract

The lives of people are less and less nationally and spatially limited today and multiculturalism has become a factual reality and a crucial determinant of the contemporary post-industrial societies. This paper aims to highlight the division of scientific discourses about the cultural pluralism and the desirable ways of organizing existing multiculturalism in the contemporary societies, through analysis of the relationship between liberalism and multiculturalism, cultural relativism and the universality of human rights and freedoms. It is being considered whether the cultural theory today is in danger of simplifying plurality, diversity and hybridity, as well as whether the universality and the indivisibility of human rights “suffer” from marginalization or absolutization of their cultural context. Also, a critical review was given of the experiences of various countries in pursuing the policy of multiculturalism and interculturalism, in order to point out the significant variations in evaluating what the cultural democracy is and how far individual countries are willing to go to reach this goal. General conclusion is that, in everyday practices of achieving and disputing democracy, the cultural rights and freedoms are more verbally advocated and normatively grounded than practically realized. The current migrant crisis intensifies islamophobia and ethnocentrism, which additionally aggravates legal and political regulation of cultural diversity in certain countries and sometimes even facilitates and justifies political advocacy of the complete abandonment of the concept of multiculturalism. It is necessary to invest a lot of effort to overcome all the limitations and inconsistencies of the previous multicultural policies and, in accordance with the specifics of their own multicultural reality, to search for more desirable ways of organizing the existing cultural diversity, for the sake of achieving more equitable, inclusive and stable democratic societies.

Key words: *multiculturalism, contemporary societies, democracy, cultural rights and freedoms, liberalism, cultural relativism*